‘Die wit man altyd baas wees’

DE BEELDVORMING VAN DE APARTHEID IN ZUID-AFRIKA DOOR *TROUW* EN *DE VOLKSKRANT* IN DE PERIODE 1948-1994

Apartheid, het officiële systeem van rassensegregatie, was hét kenmerk van de Zuid-Afrikaanse samenleving tussen 1948 en 1994. Volgens de Afrikaner nationalisten was de scheiding tussen etnische groepen een door God bepaalde en gewilde situatie. De Nasionale Party (NP), die een officieel begin heeft gemaakt met apartheid in 1948, propageerde dat ‘die wit man altyd baas wees’. Zo werd gesproken van ‘wit baasskap’ en ‘swart knegskap’. In de praktijk lag aan deze visie een diepgeworteld racisme ten grondslag waarbij de superioriteit van het blanke ras in de wet lag verankerd. Apartheid is niet onopgemerkt gebleven in Nederland en uiteenlopende standpunten hebben de publieke opinie over deze kwestie gepolariseerd.

Eeuwenlang zijn de meningen over Zuid-Afrika al verdeeld. Zo schreef *NRC Handelsblad* in 1996:

‘Zuid-Afrika heeft Nederland zelden koud gelaten. Soms was het in de Nederlandse perceptie een land vol wilden, dan weer leefden er ook beschaafde volkeren. Lang was men anti-Engels en voor de Afrikaners. Tot de apartheid dat beeld deed kantelen.’¹

Apartheid hield Nederland bezig, maar verdeelde ook de samenleving. Diverse benaderingen zijn met grote regelmaat in onze pers herhaald. De standpunten en discussies die hierin werden opgenomen, waren verre van ondubbelzinnig en soms sterk gepolariseerd.² In dit onderzoek dienen de Nederlandse dagbladen, te weten *Trouw* en *de Volkskrant*, als graadmeters voor de publiek gemaakte opvattingen over apartheid. De verdeeldheid die de discussies over Zuid-Afrika soms kenmerkte en de felheid waarmee het debat werd gevoerd, maakt een analyse naar Nederlandse opvattingen over apartheid een interessant onderzoeksobject.

* Marise Sperling volgt de Postacademische Dagblad Opleiding Journalistiek aan de Erasmus Universiteit in Rotterdam. In september 2009 heeft ze de master Media en Journalistiek afgerond, eveneens aan de Erasmus Universiteit. Zij studeerde af op: “*Die wit man altyd baas wees*”. Een onderzoek naar de beeldvorming van de apartheid in Zuid-Afrika door de Nederlandse dagbladpers in de periode 1948-1994. Tijdens deze master was zij bovendien zes maanden verbonden aan de Universiteit van Stellenbosch in Zuid-Afrika. marisesperling@hotmail.com

Bron: A. van Denderen, *Welkom in Suid-Afrika*. Amsterdam: Focus (1991)

Dé publieke opinie bestaat niet, wel meningen die in de media circuleren, de zogenoemde geopenbaarde meningen. Deze, maar ook niet-geopenbaarde meningen, zijn deels weer gebaseerd op de nieuws- en achtergrondinformatie die media over gebeurtenissen of verschijnselen verschaffen. Immers, voor de meeste mensen zijn nieuwsmedia de belangrijkste bronnen op basis waarvan zij zich een beeld van de werkelijkheid vormen. Die bron was en is niet altijd neutraal, zeker niet als het over zulke controversiële verschijnselen als apartheid en rassenproblematiek gaat. Om met Walter Gieber te spreken: 'News is what newspapermen make it.'³ Media zijn vooral goed in het *framen* van gebeurtenissen of verschijnselen, dat wil zeggen dat deze vanuit een bepaalde context worden beschouwd of geïnterpreteerd (bijvoorbeeld vanuit een politiek, economisch, humanitair of ander kader; maar ook de signatuur van de krant speelt een rol), waarbij sommige aspecten soms meer nadruk krijgen dan andere en bepaalde informatie wel en andere niet wordt opgenomen in de berichtgeving.⁴ Dit is niet altijd een bewuste actie van journalisten, ook zij zijn een product van hun omgeving en achtergrond.

In zijn onderzoek naar Nederlandse gevoelens van adhesie en aversie ten aanzien van de 'Afrikaner broeders' merkte Schutte terecht op dat mediaberichtgeving over apartheid afzonderlijke aandacht verdient.⁵ Er is echter summier onderzoek verricht naar mediaverslaggeving over apartheid. De Graaff is een van de weinige onderzoekers die de rol van de media als uitgangspunt heeft genomen.⁶ Zijn onderzoek naar beeldvorming over de apartheid door de Nederlandse pers heeft betrek-

king op de periode 1948-1963. Studies over het gehele apartheidstijdperk ontbreken nog.

Stamverwantschap

De vraag die in mijn onderzoek centraal staat luidt: vanuit welke perspectieven construeerden *Trouw* en *de Volkskrant* beelden over de apartheid in Zuid-Afrika in de periode 1948-1994? Wat onderzocht is zijn de standpunten die beide dagbladen vertegenwoordigden ten aanzien van de gevoerde apartheidspolitiek in Zuid-Afrika. Die standpunten of perspectieven zijn bovendien ook belicht vanuit de historische en sociale betrekkingen tussen Nederland en Zuid-Afrika. Daarmee is gepoogd ook een licht te werpen op de vraag of de pers in haar verslaggeving over apartheid ook kritisch de Nederlandse betrokkenheid met de rassenproblematiek beschreef.

De relatie tussen Nederland en Zuid-Afrika kenmerkte zich door stamverwantschap en kolonialisme. In 1652 bereikte de Nederlander Jan van Riebeeck onder de vlag van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) Kaap de Goede Hoop en stichtte de Kaapkolonie.⁷ In politiek en grondwettelijk opzicht is het moderne, blanke Zuid-Afrika van nu een rechtstreekse afstammeling van Van Riebeecks vestiging.⁸ Stamverwantschap heeft echter allesbehalve een doorlopende betrokkenheid gekend – en een ondefinieerbare rol gespeeld.⁹ Gevoelens van adhesie en aversie tegenover de Afrikaner broeders wisselden elkaar af. Bij gebrek aan internationaal aanzien identificeerden veel Nederlanders zich met hun stamverwanten tijdens de eerste Anglo-Boerenoorlog (1880-1881) in Zuid-Afrika.¹⁰ De militaire overwinning van de Boeren op de Engelsen verhoogde het aanzien van Nederland. De bloedverwanten vormden het bewijs dat er nog volop levenskracht zat in de Nederlandse stam. Toen Nederland zich kon verheugen over de geslaagde expedities in Indië rond 1894, liep ook de interesse voor de Boeren terug. In 1899, tijdens het uitbreken van de tweede Anglo-Boerenoorlog, kwam weer een ongekende uitbarsting van Boerenliefde.¹¹ Toen uiteindelijk met overmacht en militaire intimidatie de Britten de Boerenrepublieken annexeerden in 1902, liep ook de Nederlandse belangstelling voor Zuid-Afrika terug. De geschiedenis wees uit dat verwantschap slechts een rol speelde als de Nederlander hieraan gevoelens van eigenwaarde kon ontleen, zoals ook Schutte concludeerde.¹² Het is dus de vraag op welke manier, in de periode van apartheid, stamverwantschap werd geïnterpreteerd door de pers.

Vanuit dit historisch kader is een andere vraag eveneens interessant: refereerden *Trouw* en *de Volkskrant* überhaupt aan het Nederlandse koloniale verleden? Ideologieën die aan de basis lagen van apartheid maakten sinds lang deel uit van de in Nederland heersende denkbelden over kolonialisme. Volgens Couwenberg kende het voormalige Nederlands-Indië een sfeer die niet anders kon worden omschreven dan als een sfeer van apartheid.¹³ Nederland werd met het Zuid-Afrikaanse apartheidssysteem op pijnlijke wijze herinnerd aan het eigen koloniale verleden. De

vraag of kranten bij hun verslaggeving over apartheid refereerden aan die denkbeelden over kolonialisme, is dus relevant.

De berichtgeving wordt tevens bekeken vanuit het kader van de sociale betrekkingen die tussen Nederland en Zuid-Afrika bestonden. Hierin staat vooral de anti-apartheidsstrijd van de Nederlandse regering centraal. Zo betoogde Nelson Mandela na zijn vrijlating in 1994: 'Nederland, de regering en de bevolking, heeft ons zeer krachtig gesteund in de moeilijkste fase van onze strijd. Ik kom hier om te beginnen de regering en de bevolking van dit land bedanken voor die steun.' Veel Zuid-Afrikanen geloofden dat het Nederlandse verzet tegen apartheid groot is geweest. Dat bleek echter een illusie, zoals sceptici als Roskam en De Graaff aangeven.¹⁴ Er was weinig reden tot politieke zelfvoldaanheid. De initiatieven van Nederlandse politici voerden zeker niet de boventoon in de strijd tegen apartheid. Echte harde maatregelen tegen Zuid-Afrika bleven uit, het Nederlandse beleid richtte zich vooral op het voeren van een dialoog. Het is de vraag hoe de pers deze Nederlandse politieke 'strijd' tegen apartheid interpreteerde.

Aanpak

Trouw en *de Volkskrant* zijn gekozen als graadmeters voor publiek gemaakte opvattingen over de apartheid, mede omdat zij als kwaliteitskranten kunnen gelden en een duidelijke signatuur hebben. De keuze werd echter ook bepaald door de beschikbaarheid van bladen of de positie waarin sommige van hen verkeerden; neutrale bladen zijn buiten het onderzoek gehouden. *De Telegraaf* die als spreekbuis van de Duitse bezetter fungeerde, kreeg tussen 1945 en 1949 een verschijningsverbod opgelegd. *NRC Handelsblad* bestaat, onder deze naam en in deze vorm, pas sinds 1970. *Algemeen Dagblad* is tijdens de hele apartheidperiode uitgegeven, maar deze krant is geen kwaliteitskrant en niet op een duidelijke ideologie gebaseerd. Overige betaalde kranten in Nederland – zoals *Het Parool*, *Het Financieel Dagblad*, *Reformatorisch Dagblad*, *Nederlands Dagblad*, *nrc.next* – zijn te klein van oplage, te selectief van aard of te jong voor dit onderzoek.

Zowel *Trouw* als *de Volkskrant* zijn uitgegeven tussen 1948 en 1994 en vertegenwoordigen een duidelijke signatuur, van waaruit deels hun uiteenlopende opvattingen over de apartheid kunnen worden verklaard. *Trouw* is opgericht door orthodox-protestanten en heeft zich ontwikkeld tot een kwaliteitskrant met een religieus beginsel.¹⁵ *De Volkskrant* heeft haar wortels liggen in de katholieke arbeidersbeweging, maar staat tegenwoordig bekend als een sociaaldemocratisch georiënteerde kwaliteitskrant.¹⁶ De Graaff toonde reeds aan dat de eerste jaren van de apartheid verschillend zijn beoordeeld door *Trouw* en *de Volkskrant*.¹⁷ Het is interessant om te bekijken of deze verschillen in opvatting hebben standgehouden of juist zijn genivelleerd.

Een onderzoek naar alle gepubliceerde krantenberichten tussen 1948 en 1994 is te omvangrijk.¹⁸ Daarom is de apartheid geperiodiseerd en zijn de meest kenmer-

kende gebeurtenissen geselecteerd. Deze sleutelmomenten zijn gebaseerd op een aantal historische ijkpunten. De studie van Downing naar berichtgeving over de apartheid in Amerikaanse nieuwsbladen, heeft mede als inspiratiebron gediend.¹⁹ Zes sleutelgebeurtenissen, verdeeld over de onderzoeksperiode, dienden als uitgangspunt:

- 1948: Onder leiding van Malan kwam de NP aan de macht in Zuid-Afrika. Het officiële begin van de apartheid werd ingeluid.
- 1952: De herdenking van Jan van Riebeeck die in 1652 de Kaap bereikte. Dit moment is specifiek gericht op de politieke en maatschappelijke betrokkenheid tussen Nederland en Zuid-Afrika.
- 1960: Het verzet van de zwarte bevolking tegen de apartheid explodeerde. De opstand tegen het pasjessysteem leidde tot een bloedbad in Sharpeville.
- 1976: Het verzet tegen de rassenspolitiek werd heftiger. Toen in Soweto studenten zich verzetten tegen de verplichte Afrikaanse lessen op scholen, vielen dodelijke slachtoffers.
- 1990: Het einde van de apartheid naderde toen de zwarte verzetsstrijder Nelson Mandela na 27 jaar werd vrijgelaten uit de gevangenis op Robbeneiland.
- 1994: Het einde van de apartheid werd een feit. De eerste democratische verkiezingen vonden plaats in Zuid-Afrika en het blanke minderheidsregime ruimde het veld.

Van elke gebeurtenis is gedurende één maand alle berichtgeving over de apartheid in *Trouw* en *de Volkskrant* verzameld. Afbeeldingen en foto's zijn niet in het onderzoek betrokken. In totaal is de inhoud van 328 artikelen geanalyseerd. De analyse richtte zich op de volgende tekstuele aspecten: thema, lexicon, transitiviteit, interne tekstualiteit, bijvoeglijke naamwoorden en metaforen.²⁰ Op basis van de krantenberichtgeving in *Trouw* en *de Volkskrant* over apartheid in de periode 1948-1994 zijn de kwalitatieve variabelen ingevuld.

De beeldbeschrijvingen in de volgende paragrafen zijn gestructureerd naar de geïdentificeerde sleutelgebeurtenissen. Deze beeldreconstructies zijn niet gebaseerd op een strikt onderscheid tussen *Trouw* en *de Volkskrant*. De probleemstelling veronderstelt een algemeen persbeeld van de apartheid en geeft ruimte aan verschillen tussen de dagbladen. Elke beeldbeschrijving kent een vaste opbouw. Ten eerste vindt een korte situatiebeschrijving plaats met daarbij de aanloop tot de gebeurtenis. Ten tweede wordt het persbeeld ontrafeld ten aanzien van de gevoerde apartheidspolitik. Ten derde ligt de nadruk op de historische en sociale betrekkingen tussen Nederland en Zuid-Afrika.

Ter afsluiting van deze paragraaf en als introductie op de onderzoeksresultaten hier twee opmerkingen. Het karakteriseren van zwarte bevolkingsgroepen is gebaseerd op de persberichtgeving. Typeringen als 'neger', 'zwarte', 'Bantoe' of 'kleurling' houden geen verband met rassenvooroordelen of waardeopvattingen van de onderzoeker zelf. Benamingen als de 'Nederlandse pers', 'dagbladen' of 'publieke opinie' verwijzen specifiek naar *Trouw* en *de Volkskrant* en hebben dus niet betrekking op het gehele krantenlandschap.

De Nasionale Party aan de macht (1948)

Bij de aanloop tot de verkiezingen in Zuid-Afrika stonden de Vereenigde Party (VP) onder leiding van Jan Chr. Smuts en de Nasionale Party (NP) van Malan lijnrecht tegenover elkaar. De VP wilde de segregatiewetgeving tussen de blanken en de zwarten afzwakken, maar de NP maakte zich juist sterk voor een nog scherpere vorm van segregatie.²¹ Bij de verkiezingen van 1948 behaalde de NP een kleine meerderheid van de parlamentszetels en de regering van Malan begon direct aan de uitvoering van het apartheidsprogramma. Om de blanke hegemonie te handhaven, werden de bevolkingsgroepen gedwongen gescheiden van elkaar te leven.²²

Het begin van de apartheid bleef niet onopgemerkt in Nederland. Bij berichtgeving over Zuid-Afrika vertegenwoordigde de pers tegenstrijdige standpunten ten aanzien van de apartheidspolitiek. *Trouw* richtte zich op het politieke streven naar Afrikaner bewustzijn en scheiding van de bevolkingsgroepen. Volgens het conservatieve dagblad 'verdringen' de 'immigranten de Zuid-Afrikanen uit hun positie'.²³ Zuid-Afrika kampte met een 'negerprobleem' en de negers vormden een bedreiging voor het blanke ras.²⁴ Na de verkiezingen werd 'Zuid-Afrika weer van de blanke Boeren'.²⁵ Zo meende *Trouw* dat 'men niet kan gelijk stellen wat niet gelijk is'. De Engelse kolonisten introduceerden in Zuid-Afrika gelijkstelling van blank en zwart, maar 'hoe kon men de wilde Bantoestammen uit de oerwouden van midden Afrika' vergelijken met de 'eeuwenoude blanke civilisatie'. Die 'zogenoemde gelijkstelling van blank en zwart heeft ertoe geleid dat in Johannesburg een blanke vrouw zich 's avonds niet meer op straat kan begeven'. En blanke mannen moeten gewapend zijn voor weerstand 'bij een overval van zwarte gangsters'.²⁶ Wel werd de praktische uitvoerbaarheid van Malans apartheidspolitiek in twijfel getrokken. Het was niet duidelijk of de nieuwe regeringsleider de toepassing voldoende had berekend, maar het was 'onzinnig om hem tot negerhater te bombarderen'.²⁷

De Volkskrant was ook gefocust op het scheiden van bevolkingsgroepen, maar beschouwde dit als onderdrukking. In tegenstelling tot *Trouw* vreesde *de Volkskrant* voor de vrijheid van de kleurlingen.²⁸ De negers, door premier Malan bestempeld als 'zwart gevaar', waren volgens de katholieke krant juist een 'zelfbewuste en hardwerkende bevolkingsgroep'. In lijn met deze visie werd Malan gekarakteriseerd als 'de apostel voor afscheiding' en 'negerhater'.²⁹ Hij was bovendien 'een steile stroeve boer', 'fascistisch' en 'chauvinistisch'. Dat zijn ideeën door een groot deel van de blanke bevolking in Zuid-Afrika werden gesteund, stuitte op onbegrip van het katholieke dagblad. Malan had de meest 'wilde ideeën' over de rassenkwestie en *de Volkskrant* hoopte dat zijn 'bittere haat' afkoelde met de jaren. De krant toonde geen begrip voor de afscheiding en onderdrukking die de Zuid-Afrikaanse politicus nastreefde.

De berichtgeving in deze periode liet niets los over de historische en sociale betrekkingen tussen Nederland en Zuid-Afrika. Journalisten refereerden niet aan het Nederlandse koloniale verleden en de stamverwantschap met de Afrikaners. Evenmin klonken reacties van Nederlandse politici op de gebeurtenissen in Zuid-

Afrika. Dit lijkt opmerkelijk aangezien de teleurstelling in Nederland groot was toen Smuts de verkiezingen verloor.³⁰ Hij was populair vanwege zijn oorlogsinspanningen tegen Duitsland, zijn hulp met voedsel en goederen aan het bevrijde Nederland en zijn prominente rol bij de oprichting van de Verenigde Naties (VN).

Komst van Van Riebeeck herdacht (1952)

De Hollander Jan van Riebeeck (1619-1677) bereikte in 1652 onder de vlag van de Verenigde Oost-Indische Compagnie Kaap de Goede Hoop. De blanke kolonisatie begon een paar jaar later, in 1658. Tegen de bedoeling van de VOC in vestigden Van Riebeeck en andere employees na beëindiging van hun dienstverband zich aan de Kaap.³¹ De herdenking in 1952 had als doel de vriendschappelijke betrekkingen en samenwerking tussen Nederland en Zuid-Afrika te bestendigen.

De herdenking van Van Riebeeck werd in de pers vooral op een feestelijke toon beschreven. In de dagbladen viel geen onvertogen woord over de apartheidspolitiek. Zo berichtte *de Volkskrant* 'evenals 300 jaar geleden landde Jan van Riebeeck in Kaapstad'.³² Summier besteedden de kranten aandacht aan de rassenscheiding die Malan wilde doorvoeren. De Zuid-Afrikaanse premier Daniel François Malan (1874-1959) wuifde elke kritiek van de hand en verklaarde dat 'ondanks de binnenlandse verschillen' er toch een 'eenheid bestaat'.³³ Die was 'hecht verankerd in een gezamenlijke liefde voor het vaderland', zo viel te lezen in *Trouw*. 'De buitenlanders moeten oog hebben voor wat een handvol blanken er tot stand heeft gebracht'.³⁴

Wat betreft de historische betrekkingen tussen Nederland en Zuid-Afrika, zegevierden stamverwantschap en kolonialisme in het persbeeld. De Nederlanders konden aan de daden van Van Riebeeck een gevoel van eigenwaarde ontleenen. Alle berichtgeving was gericht op de vriendschapsgevoelens en de oorsprong van eeuwenoude verbondenheid. Bij de herdenking werd 'de Nederlandse vlag [geplant] op een heuvel en de menigte zong het Wilhelmus', zo berichtte *Trouw*.³⁵ Bovendien werd bericht over het 'broedervolk' dat trouw wilde blijven 'aan het van Nederland verkregen erfgoed'.³⁶ Deze verbroedering gaf de herdenking een warme sfeer, zo luidde het oordeel. Volgens *de Volkskrant* waren 'honderden Nederlanders en 33 Zuid-Afrikaners' (...) 'feestvierend' opgetrokken naar Culemborg, de geboorteplaats van 'kolonist' Van Riebeeck.³⁷

Bij deze gebeurtenis nam de Nederlandse regering dus bepaald geen antiapartheidshouding aan. Niet alleen speelde hierbij hoogstwaarschijnlijk het gevoel van stamverwantschap een rol, maar ook de anticommunistische politiek van de regerende NP.³⁸ Tijdens de Koude Oorlog werd zuidelijk Afrika gezien als een bolwerk van westerse beschaving en als een belangrijke bondgenoot tegen het communisme. De bekroning op de toenadering vormde de Van Riebeeck-herdenking. Het kabinet-Drees sprak in 1952 over de 'bijzondere, historische en culturele banden tussen Nederland en Zuid-Afrika, waaraan wederzijds veel waarde wordt gehecht'.³⁹ Op de 'feestdag' in Nederland waren dan ook belangrijke gasten aanwezig: minister-

president Drees, de voorzitters van de Eerste en Tweede Kamer, drie commissarissen van de koningin en de Zuid-Afrikaanse ambassadeur Hoogenhout.⁴⁰ Volgens de pers heeft de herdenking de betrekkingen tussen Nederland en Zuid-Afrika 'veel goed gedaan'.⁴¹ Dat bleek namelijk 'uit de vriendelijke woorden, die vooraanstaande mannen uit beide landen met elkander publiekelijk hebben gewisseld'.

Demonstratie in Sharpeville (1960)

Met het presidentschap van Verwoerd – dat van 1958 tot zijn dood in 1966 zou duren – werden de contouren van de rassensegregatie in Zuid-Afrika scherper. Hendrik Verwoerd, in 1901 in Amsterdam geboren, emigreerde op tweejarige leeftijd met zijn ouders naar Zuid-Afrika. Tijdens zijn ambtsperiode als bewindsman maakte hij zich sterk om de hegemonie van de Afrikaners te verstevigen.⁴² De kwaliteit van onderwijs voor de zwarte bevolking werd bewust laag gehouden en alleen blanken kregen een hoge functie toegewezen.⁴³ Onder de zwarten bleef een opstand tegen de apartheid niet lang uit en het African National Congress (ANC) ontpopte zich tot belangrijkste verzetsbeweging.⁴⁴ Verzet bleef echter moeilijk omdat de regering op alle fronten tegenwerkte. Als reactie op de toenemende radicalisering van het ANC werd in 1959 het gematigder Pan-Africanist Congress (PAC) opgericht. Op 21 maart 1960 organiseerden ANC en PAC in onderlinge wedijver een protestdemonstratie tegen de pasjeswet. Deze wet werd naast het gesegregeerde onderwijs en de exclusie van zwarten in het parlement gezien als fundament van de apartheidswetgeving.⁴⁵ De wet op bevolkingsregistratie deelde de bevolking in naar ras – blank, zwart of kleurling – en de groepen leefden in gescheiden gebieden. De niet-blanken dienden een referentieboekje bij zich te dragen als zij zich buiten hun leefgebied begaven.⁴⁶

De respons op de actiedag was niet groot, behalve in Sharpeville. De politie was niet gewend aan een massale demonstratie en begon in paniek te schieten. Er vielen 69 doden en bijna 180 burgers raakten gewond, allen aan zwarte zijde.⁴⁷ De (blanke) regering verklaarde dat de politie uit zelfverdediging had geschoten en sprak meerdere keren over 'aanvallen van duizenden Bantoes op een kleine politiemacht'.⁴⁸ 'De politie werd gedwongen het vuur te openen om verder bloedvergieten te voorkomen.'⁴⁹ Later berichtte *de Volkskrant* dat 'het overgrote deel [van de zwarte bevolking] in de rug zou zijn geschoten'.⁵⁰

Vanaf het bloedbad in Sharpeville ontstond in Nederland bewustwording over wat zich afspeelde in Zuid-Afrika. De demonstratie betekende bovendien een keerpunt in de Nederlandse publieke opinie over apartheid. De Afrikaners waren niet langer de heldhaftige Boeren, maar zij werden verantwoordelijk gehouden voor de gruweldaden. Dit kritische standpunt hield mede verband met het gegeven dat Nederland zich in de jaren zestig steeds meer ontwikkelde tot een democratie met politieke participatie van het grote publiek. Vanaf 1960 stond het thema 'apartheid' met grote regelmaat in de Nederlandse aandacht. De dagbladen wezen weliswaar de

rassenpolitiek unaniem af, maar de interpretatie van het verschijnsel verschilde danig.

Trouw oordeelde voorzichtig. Apartheid kreeg 'geen instemming' en vormde een 'zeer bedenkelijke weg'.⁵¹ Aan de andere kant waren wij geboden 'grote voorzichtigheid' in acht te nemen met een veroordeling van apartheid door de 'moeilijkheden (...) van een raciale samenleving'.⁵² Van 'schande en afschuw' wilde de conservatieve krant niets weten. *Trouw* was 'diep begaan met de tragische omstandigheden' van de raciale samenleving in Zuid-Afrika.⁵³ De politieke werkzaamheden waren op 'sociaal en economisch terrein voortreffelijk – ook voor de Bantoebevolking', maar het beleid van Verwoerd bood 'op langer termijn geen goede kansen'.⁵⁴ Zo erkende *Trouw* de beperkte leefmogelijkheden van de zwarten, maar volgens haar was geen sprake van onderdrukking. Apartheid kon 'eventueel leiden tot onderdrukking', zo werd gesteld.⁵⁵ 'Menswaardigheid en vrijheid' van de gehele Zuid-Afrikaanse bevolking stond op het spel.⁵⁶ In die context bekommerde het dagblad zich ook om de minderheidspositie van de blanken. De verhouding in Zuid-Afrika van tien miljoen zwarten tegenover drie miljoen blanken werd bestempeld als 'ongunstig'.⁵⁷ Een integratie van de zwarte bevolking zou 'de blanke overheersing (...) en bestaansmogelijkheden wegvagen'.⁵⁸ Zo kwam een blank meisje aan het woord dat sprak op een massabijeenkomst voor de Afrikaners – 'die voortreffelijk was georganiseerd'. 'Vaders en moeders (...) zorg er alstublieft voor dat wanneer u er niet meer bent, wij niet als slaven hoeven te leven.'⁵⁹ Samenwerking tussen de rassen zag het conservatieve dagblad als onontkoombaar.

In tegenstelling tot het behoudende oordeel van *Trouw*, betitelde *de Volkskrant* het rassenbeleid als 'naziregime' en 'schrikbewind'.⁶⁰ Verwoerd – de 'profeet en architect van de apartheid' – was 'onmenselijk (...) onbuigzaam (...) intolerant (...) en koud'.⁶¹ 'Bezinning en herziening zijn nodig van de gehele Zuid-Afrikaanse politiek' voor een 'verstandiger en gematigder beleid'.⁶² De 'bloedige tonelen' waren bovendien een product van het 'repressieve klimaat' waarin de zwarte bevolking moest leven.⁶³ 'De Zuid-Afrikaan die een dergelijke pas moet dragen, voelt zich even zeer geketend en vervolgd als een jood die een ster moest dragen.'⁶⁴ 'Hebben de Zuid-Afrikanen nog enig menselijk gevoel?'⁶⁵

De verhitte gemoederen in de pers onderstreepten de Nederlandse betrokkenheid bij Zuid-Afrika. Het koloniale verleden waar evenzo racistische denkbepelden heersten, kwam niet ter discussie. *De Volkskrant* berichtte bovendien nauwelijks over verwantschap en voor *Trouw* had dit begrip slechts een passieve betekenis. Zo koesterde Nederland 'bijzondere gevoelens ten aanzien van het Zuid-Afrikaanse volk. (...) Stam- en taalverwantschap verloochenen zich niet, zodat de Nederlanders zich betrokken voelen bij de tragische gebeurtenissen.'⁶⁶ Echter, Nederland had 'geen deel' aan de omstandigheden in Zuid-Afrika en moest van 'grote afstand oordelen', zo luidde de conclusie.⁶⁷

Haagse politici waren evenmin bereid tot actie tegen Zuid-Afrika. Er kwamen slechts afkeurende uitspraken. Deze houding werd verschillend beoordeeld door de pers. *Trouw* betoogde dat de Nederlandse politici afstand moesten houden. 'Het is

juist nu zaak met een koel hoofd, zij het met een warm hart de ontwikkeling te volgen.⁶⁸ Bovendien was duidelijk geworden 'dat Nederland apartheidspolitiek en rassendiscriminatie met grote stelligheid heeft afgewezen'.⁶⁹ De regering toonde 'in een zaak die hoofd en hart van ons hele volk beroerde, waarlijk volksvertegenwoordiging te zijn'.⁷⁰ De 'Tweede Kamer op zijn best', klonk het oordeel dat blijk geeft van waardering.

De Volkskrant hekelde het optreden van de Nederlandse politici. Zij ontdoken hun 'plicht te zeggen dat de vriendschap diep geschokt voelt'.⁷¹ Er was een 'krachtig protest (...) nodig tegen het vertrappen van de mensenrechten'. Toen de Tweede Kamer toch een motie stuurde naar Kaapstad waarin de rassenspolitiek werd verworpen, was de 'goede instelling van de regering' getoond. 'Iedere Nederlander kan nu van achter de regeringstafel horen wat hem ook zelf zo fel heeft beroerd. Dat is de afschuw van een politiek, die anders gekleurde mensenkinderen vernedert; dat is de behoefte om met alle kracht te protesteren'.⁷²

Scholierenopstand in Soweto (1976)

Het bloedbad in Sharpeville betekende een keerpunt in de denk- en werkwijze van de antiapartheidsgroepen in Zuid-Afrika. Het principe van gewelddoos verzet werd losgelaten en maakte plaats voor een guerrillaoorlog tegen de apartheid. De strijd van de zwarte bevolking verhardde zich gedurende de jaren zestig en zeventig. In deze periode werd bovendien Nelson Mandela veroordeeld tot levenslange opsluiting. Het zwarte verzet bereikte een hoogtepunt op 16 juni 1976. Zwarte studenten protesteerden tegen het apartheidsregime en dit liep wederom uit op een bloedbad. Tsietsi Mahinini, door de Zuid-Afrikaanse pers aangewezen als leider van de studentenopstand in Soweto, zei dat de 'zwarte studenten genoeg hebben van het slechte onderwijssysteem en het systeem van het land, de wetten die worden gemaakt door de blanke minderheid'.⁷³ Aan de illegale protestmars deden tien- tot vijftienduizend studenten mee. Twee zwarten werden doodgeschoten. De opstand in Soweto mondde uit in nog meer geweldsuitbarstingen die zich richtten op overheidsgebouwen, drankhallen, politieauto's en winkels.⁷⁴ Eind 1977 was het dodental als gevolg van verzet gestegen tot zevenhonderd. Bij het oproer in Soweto verklaarde de apartheidsregering in de media: 'zwarte mensen hebben zwarte mensen gedood' en de slachtoffers zijn niet omgekomen door de kogels van de politie.⁷⁵ Historici als Giliomee en Mbenga beweerden echter het tegendeel.⁷⁶

Nederland was onthutst over de gruwelen die plaatsvonden in Zuid-Afrika en ook de pers stak haar verontwaardiging over de apartheid niet onder stoelen of banken. Vergeleken met de voorgaande jaren, bereikte de pers steeds meer overeenstemming in haar verslaggeving over Zuid-Afrika. Deze eensgezindheid hing samen met de ontzuiling die optrad in Nederland vanaf het midden van de jaren zestig.⁷⁷ De persinhoud werd niet langer bepaald door specifieke publieksgroepen, maar door redacteurs en journalisten. *Trouw* maakte zich los van het orthodox-pro-

testantisme en *de Volkskrant* bewoog naar een sociaalprogressieve signatuur.⁷⁸ In 1976 werd apartheid op humanitaire gronden verworpen.

Volgens *Trouw* was apartheid een ‘vernederend systeem’ en ‘een heilloze en tot ondergang leidende weg’.⁷⁹ De verschrikkingen van Soweto waren ‘verbijsterend’ en het resultaat van een ‘wrede slachting’. Door de ‘onderdrukte’ positie van de zwarten leidde elke vonk tot een grote brand.⁸⁰ Het toonde de ‘hardheid van de handhavers van de apartheid’. *De Volkskrant* benadrukte dat de regering Vorster ‘concessies’ moest doen, anders ‘graaft zij een graf voor de eigen blanke minderheid’.⁸¹ De onderdrukte zwarten waren onder ‘miserabele omstandigheden gehuisvest’.⁸² Zij hadden ‘veel te geringe levenskansen’.⁸³ De positie van de zwarte werd gekenmerkt door ‘uitzichtloosheid, machteloosheid en rechteloosheid’.⁸⁴

De dagbladen uitten specifiek kritiek op het thuislandenbestel, het ‘paradepaardje van de Zuid-Afrikaanse politiek’⁸⁵ dat een ‘verfijnd en geperfectioneerd onderdrukkingsmechanisme’ omvatte.⁸⁶ Deze thuislanden werden nergens ter wereld erkend en de zwarte bewoners hadden geen stemrecht. Volgens *Trouw* betekende het erkennen van de thuislanden het erkennen ‘van de apartheidspolitik in haar diepste wezen’. Het dagblad vond het ‘verdrietig’ dat het vertoog van de Zuid-Afrikaanse regering ‘hier en daar’ ingang vond. Ongelijksoortige ontwikkeling was niets anders dan de bevestiging van de grondslagen van de apartheidspolitik. De thuislanden waren een ‘vuilnisbak voor ongewenste staatsburgers’, zo luidde het oordeel in *de Volkskrant*.⁸⁷

In 1976 waren stamverwantschap en kolonialisme summier gehoorde begrippen in de Nederlandse pers. Ze vormden evenmin aanleiding voor de Nederlandse regering tot actieve betrokkenheid met Zuid-Afrika. Haagse politici deden slechts afkeurende uitspraken. Volgens minister-president Den Uyl zou ‘het handhaven van het apartheidsbeleid’ leiden tot ‘een catastrofe’.⁸⁸ Apartheid hield Nederland in de ban, maar de Nederlandse regering bleef terughoudend. Deze afwachtende houding stuitte niet op een veroordeling door de Nederlandse pers. *Trouw* en *de Volkskrant* wezen slechts op politieke verdeeldheid. Volgens de gereformeerde partij GVP was de zwarte bevolking het slachtoffer van culturele verschillen. De PvdA reageerde hierop woedend dat het cultureel beleid in dit geval samenviel met de huidskleur en dat de leden van de GVP ‘goedwillende doch misleidende christenen’ waren.⁸⁹ Er werden ook boycots gepropageerd, zoals tegen Shell die met tankers Zuid-Afrika bevoorraadde. Ook deze acties leidden tot verdeeldheid. Als bijvoorbeeld de linkse politieke partijen zich uitspraken voor een ‘boycot van de AMRO-bank’, omdat deze leningen verstrekten aan Zuid-Afrika, wilde de minister van Financiën Duisenberg hier niets van weten.⁹⁰ Volgens de minister werkte een boycot juist ‘ondemocratisch en discriminerend’.⁹¹

De vrijlating van Nelson Mandela (1990)

Na de bloedige opstanden in Soweto bleef het onrustig in Zuid-Afrika. 'Begrafenissen werden politieke manifestaties die leidden tot confrontatie met de politie', concludeerde Verschuuren.⁹² Toen in 1984 president P.W. Botha (1916-2006) aan het roer kwam, werden de hervormingen opgevoerd om de hegemonie van de blanke bevolking te versterken. De zwarte bevolking bleef echter onverminderd verzet leveren. Zuid-Afrika gleed steeds meer bergafwaarts. Het escalerende geweld eiste honderden levens.⁹³ Halverwege de jaren tachtig werd de noodtoestand voor heel Zuid-Afrika uitgeroepen. Met nieuwe hervormingen kwam Botha tegemoet aan de zwarten, maar aan zijn karakter als 'grote krokodil' veranderde weinig. Hij reageerde nog steeds op elke vorm van druk met nog meer geweld.⁹⁴ In 1989 waren nieuwe verkiezingen uitgeschreven die werden gewonnen door de NP met F.W. de Klerk (*1936) als bewindsman. Het geweld duurde tot eind jaren tachtig voort, maar er werden ook gesprekken gevoerd tussen vertegenwoordigers van de blanke minderheid en zwarte meerderheid. De bekroning op deze ontwikkelingen was de vrijlating van Nelson Mandela op 11 februari 1990.

Nederland juichte na de vrijlating van de belangrijkste antiapartheidsstrijder. 'Waardigheid en respect' voor Mandela alom in de persverslaggeving.⁹⁵ 'Na 27 jaar gevangenschap liep Nelson Mandela gisteren kaarsrecht in een goed gesneden pak en blakend van zelfvertrouwen de vrijheid tegemoet', schreef de pers.⁹⁶ De vrijlating van Mandela was 'niet zozeer een sluitstuk van een periode als wel het begin van het moeizame proces'.⁹⁷

Opnieuw uitten de dagbladen hun afschuw over de apartheid en het blanke regime. De overeenstemming in de houding van *Trouw* en *de Volkskrant* werd steeds groter. 'De gehate apartheid' werd 'totaal geliquideerd', zo concludeerde *de Volkskrant*.⁹⁸ Vanaf 1990 moesten de blanke bewindslieden het ontgelden in de pers. *Trouw* betitelde het Zuid-Afrikaanse bewind als 'woedend', 'bezorgd' en 'doodsbenauwd'.⁹⁹ Volgens *de Volkskrant* werd de regering gedwongen tot 'concessies' en geleid door 'onzekerheid (...) en gebrek aan lange termijn visie'.¹⁰⁰ *Trouw* stelde: 'De Zuid-Afrikaanse politiek (...) heeft gefaald' en 'angstige' nationalisten werden gedwongen aan macht in te boeten.¹⁰¹ Wanneer Mandela betoogde dat onder de Zuid-Afrikaanse zon plaats is voor iedereen, reageerde *Trouw* cynisch dat 'veel blanken nog niet zijn gewend aan de gedachte dat het strand drukker wordt en zij nu moeten inschikken'.¹⁰² In controverse met deze kritieken vertegenwoordigde De Klerk een bijzondere positie. *Trouw* positioneerde hem als 'moedig'¹⁰³ en *de Volkskrant* als 'voortrekker'.¹⁰⁴ *De Volkskrant* bleef ook kritisch en sprak over de 'Mandela-gok'.¹⁰⁵ De Klerk was 'ontegenzeggelijk' gedreven door 'de vrees voor en het effect van sancties – het besef dat de in hoog tempo vastlopende economie wel moest uitmonden in een almaar escalerende politieke crisis'.

De kritiek van de dagbladen tegenover de blanken contrasteerde met hun positieve houding ten aanzien van de zwarte bevolking. De Nederlandse pers prees hun verzoeningsgezindheid. Volgens *Trouw* wilden zij 'vergeven'.¹⁰⁶ *De Volkskrant* sprak

over een 'enorme mildheid'.¹⁰⁷ Bovendien trok de zwarte oppositie de macht naar zich toe. Met 'gebalde vuisten' ging het ANC de onderhandelingen tegemoet.¹⁰⁸ Mandela vervulde hierbij een sleutelrol in de pers. Hij werd getypeerd als 'media-heilige',¹⁰⁹ een 'geboren massaleider' met een 'elektriserende kracht'.¹¹⁰ Een ingezonden brief in *de Volkskrant* stelde ook: 'Ik had niet zo'n kritiekloze krant verwacht. (...) Alsof het hele wereldgebeuren nog maar van één persoon afhankelijk is, zo leek het. Ik hou niet van mannetjesmakerij. Het is persoonsverheerlijking.'¹¹¹

In het kader van de historische betrekkingen refereerde de pers nauwelijks aan verwantschap. De dagbladen wilden niet benadrukken dat het 'onze' Afrikaner broeders waren geweest die zich jarenlang schuldig hadden gemaakt aan onderdrukking. Evenmin werd apartheid in verband gebracht met dekolonisatieprocessen. Apartheid in Zuid-Afrika werd als een geïsoleerd verschijnsel beschouwd en dus niet in een brede context geplaatst.

Met het naderende einde van de apartheid maakten de dagbladen de balans op van de Nederlandse antiapartheidsstrijd. Voor het eerst verwierpen de dagbladen eensgezind het gereserveerde karakter van Haagse politici. Dagblad *Trouw* was onverdeeld kritisch. Als de vrijheid in Zuid-Afrika zich met de jaren manifesteerde, was dat 'helaas ondanks Nederland'. Nederland hoorde bij de 'achterblijvers'.¹¹² 'Gewekte verwachtingen zijn niet waargemaakt en beloften zijn naar de prullenmand gegaan; intens jammer.' Deze kritiek stond in schril contrast met de conservatieve houding van de pers in de jaren veertig en vijftig. Toch ontbeerde het *Trouw* aan zelfreflectie en vond geen terugkoppeling plaats naar eerder gedane uitspraken. *De Volkskrant* bekritiseerde eveneens het optreden van de Nederlandse regering, maar schreef genuanceerd. In het dagblad heerste de tendens dat, hoewel een 'flink vertoon' is uitgebleven, Nederland is 'tegengewerkt'.¹¹³ Nederlandse politici wilden 'dat de import van staal, ijzer en gouden Krugerrands stilgelegd zou worden, maar deze economische sancties werden door toedoen van Thatcher weer verhinderd. (...) Bovendien werden de voorstellen voor een kolenboycot weggewimpeld.'

De eerste democratische verkiezingen in Zuid-Afrika (1994)

De positie van de blanke minderheid werd onhoudbaar. Bij de eerste democratische verkiezingen in 1994 eiste het ANC de overwinning op. Mandela werd de eerste democratisch gekozen president van Zuid-Afrika. Bij de situatiebeschrijving van de verkiezingen overheerste chaos en wanorde in Zuid-Afrika.

'Kiezers werden op de proef gesteld'¹¹⁴ door 'grote organisatorische problemen (...) en tal van logistieke problemen', stelde *Trouw*.¹¹⁵ 'Alle begin is moeilijk, maar een puinhoop is het.'¹¹⁶ Zo verklaarde een verkiezingsbeambte dat een busje met alle materialen onderweg naar Mary Gray het had begeven en 'bij aankomst bleek nogal een elementair onderdeel te ontbreken: de uitklapbare stemhokjes'.¹¹⁷ Volgens *de Volkskrant* was de 'slechte organisatie een kinderziekte (...) van democratie'.¹¹⁸ De 'symbolische kracht' van de verkiezingen was namelijk 'onschatbaar'.

Bij het beoordelen van deze politieke situatie bekritiseerde de pers het blanke bewind. Door het aanblijven van dezelfde 'gezichten' en 'slappe mensen' heeft het NP 'hopeloos gefaald', oordeelde *Trouw*.¹¹⁹ De partij representeerde 'huiverige nationalist' die werden gedreven door 'angst en vreze'.¹²⁰ Deze kritieken contrasteerden met het ontzag en de bewondering voor voormalig president De Klerk. 'De man die de apartheid afschafte'¹²¹ erkende 'zijn nederlaag (...) en feliciteerde zijn opvolger Mandela', werd gezamenlijk geconcludeerd.¹²² De Klerk 'deed wat niemand had verwacht: vrijwillig de macht uit handen geven'.¹²³ 'Wie de macht zo overdraagt, heeft vertrouwen in de tegenstander'.¹²⁴

VRIJHEID

Opgedragen aan alle Ien Dalesen, Ruud Lubbersen, Joris Voorhoeves en Margaret Thatchers

Bron: *de Volkskrant*, 13 februari 1990

De pers concludeerde eensgezind dat de zwarten na jarenlange onderdrukking de strijd hadden gewonnen in Zuid-Afrika. 'Ongelijkheid is niet langer een door God gewilde situatie, maar een probleem dat moet worden bestreden', concludeerde *de Volkskrant*.¹²⁵ De pers prees de 'milde houding' van de zwarten opdat zij het 'afschuwelijke verleden' wilden vergeten.¹²⁶ Volgens *Trouw* kon het 'oppermachtige' ANC nu bouwen aan een nieuw Zuid-Afrika.¹²⁷ Aan Nelson Mandela werd de moeilijke taak toegeschreven om Zuid-Afrika 'uit het moeras van racisme te halen'.¹²⁸

Bron: *Trouw*, 27 april 1994

‘De zwarte Mozes (...) is geboren om een volk te bevrijden en te leiden naar het beloofde land.’¹²⁹ Een nieuwe regering moest een overgang maken van onderdrukking naar democratie ‘zonder terug te vallen op totalitaire methoden’.¹³⁰ ‘Opdat het experiment slaagt’, zo stelde de pers.¹³¹

De dagbladen klonken dus hoopvol over een nieuw Zuid-Afrika, maar plaatsten ook vraagtekens bij de toekomst. Zo duidde *Trouw* meermaals op ‘grootschalig gesjoemel’ tijdens de verkiezingen.¹³² Het dagblad sprak over ‘gegoochel’ met de verkiezingsuitslagen. ‘Zuid-Afrika’s eerste democratische verkiezingen waren helemaal niet zo democratisch (...) en de boot is lek.’¹³³ De zwarte oppositiepartijen speelden een politiek machtsspel. ‘Het resultaat van de verkiezingen is dus niet zozeer een optelsom van rechtmatige uitgebrachte stemmen, maar de uitkomst van koehandel.’¹³⁴ ‘Hoeveel deals achter de schermen staan Zuid-Afrika nog te wachten’, vroeg *Trouw* zich af.¹³⁵ *De Volkskrant* betoogde dat de verkiezingen ‘een product van de apartheid’ waren.¹³⁶ De bevolking stemde op raciale gronden. In die context was de NP de partij van minderheden: Afrikaners, Engelssprekende blanken, en zelfs de kleurlingen en Indiërs klopten weer aan bij de ‘oude blanke baas’.¹³⁷

De historische en sociale betrekkingen tussen Nederland en Zuid-Afrika kwamen nauwelijks aan de orde in de pers en evenmin werd gerefereerd aan een verbroedering met de Afrikaners en aan het koloniale tijdperk. Ook vielen in de pers geen overtuigende reacties van Haagse politici ten aanzien van Zuid-Afrika waar te

nemen. Wellicht beseften zij dat er weinig reden was tot politieke zelfvoldaanheid en hielden wijselijk hun mond.

Tot besluit

Met betrekking tot de interpretatie van de onderzoeksresultaten is enige relativisering op zijn plaats. Ten eerste speelt de interpretatie van de onderzoeker een belangrijke rol in kwalitatief onderzoek.¹³⁸ Ten tweede kan het steekproefsgewijze karakter van dit onderzoek de resultaten hebben beïnvloed. Ten derde gaat het in dit onderzoek om slechts twee dagbladen waardoor de resultaten niet meer dan een indicatie zijn. Die indicatie is interessant genoeg om als uitgangspunt te dienen voor een vervolgonderzoek.

Trouw en *de Volkskrant* hebben de apartheid vanuit diverse perspectieven beschreven en daarbij verschillende beelden van dit verschijnsel geconstrueerd. De beelden van de politieke ontwikkelingen in Zuid-Afrika waren dus allerminst eenduidig. *Trouw* en *de Volkskrant* construeerden beelden die niet zelden tegenstrijdig waren. Waar beide dagbladen in 1948 de apartheid respectievelijk goedkeurden en verwierpen, bereikte deze positionering een omslag in 1960. De dagbladen wezen apartheid unaniem af. Deze verwerping ging gepaard met het ontstaan van Nederlandse bewustwording over wat zich afspeelde in Zuid-Afrika, zoals ook Van Thijn stelde.¹³⁹ Vanaf 1960 hield de kwestie Zuid-Afrika Nederland bezig, maar verdeelde ook de pers. *Trouw* verwierp apartheid, maar was behoudend in haar oordeel. Weliswaar tornde rassenscheiding aan de leefmogelijkheden van de Zuid-Afrikaanse bevolking, maar de krant had niettemin wel begrip voor het ontstaan van de apartheidspolitiek. Dit conservatieve perspectief was in schril contrast met het perspectief dat *de Volkskrant*, die in emotionele bewoordingen haar afschuw toonde, bood.

In de jaren zeventig bereikten *Trouw* en *de Volkskrant* meer overeenstemming in hun oordeel. Algemeen werd, na de scholierenopstand in Soweto, apartheid op humanitaire gronden verworpen. Maar de eensgezindheid tussen beide kranten hing ook samen met het ontzuilingsproces. Dit maakte de weg vrij voor een verdere professionalisering van de Nederlandse pers. De banden tussen politieke partijen en de pers werden doorgesneden. Algemeen beschouwden de dagbladen apartheid als vernederend en heilloos. De apartheidspolitiek tornde aan de rechten van de onderdrukte zwarte Zuid-Afrikaan die nu niet langer werd bestempeld als 'neger' of 'Bantoe'. Tot slot was het opmerkelijk dat bij de opstanden in Soweto, maar ook in Sharpeville, de blanke regering verklaarde dat de slachtoffers niet waren gedood door kogels van de politie. Historici als Giliomee en Mbenga beweerden echter het tegendeel.¹⁴⁰ Zowel *Trouw* als *de Volkskrant* – zij het in mindere mate – gaf ruimte aan gekleurde berichtgeving en onthield zich van een direct tegenargument.

In de jaren negentig ontsnapte Zuid-Afrika niet meer aan Nederlandse aandacht. Tussen *Trouw* en *de Volkskrant* bestonden nauwelijks nog verschillen in hun bena-

dering van Zuid-Afrika. De Nederlandse media hadden zich volledig achter de zwarte antiapartheidsstrijd geschaard en over Nelson Mandela werd vanaf zijn vrijlating in 1990 niet anders dan in juichende termen geschreven.

Toch weerklonk in de pers ook angst en vrees bij huiverige nationalisten. De apartheidsregering had hopeloos gefaald en bestond uit slappe mensen, zo luidde het oordeel. President De Klerk vertegenwoordigde een bijzondere positie. Mandela vrijlaten getuigde van moed, maar zijn toenaderingspolitiek werd ook beschouwd als opportunistisch en pragmatisch. In 1994 werd De Klerk echter vooral gezien als de man die apartheid afschafte, iets dat alle kritiek deed verstommen. Volgens de pers kende de apartheid behalve blanke onderdrukkers nu ook blanke helden.

In tegenstelling tot de hiervoor beschreven discussies, bereikten de dagbladen wel overeenstemming over hun perspectief op de historische betrekkingen. Zowel *Trouw* als *de Volkskrant* construeerde een beeld waarin stamverwantschap en koloniale overheersing pasten in de rol van nationaal eigenbelang. In 1952 werd Van Riebeeck herdacht waarmee de vriendschapsbanden tussen Nederland en Zuid-Afrika een hoogtepunt bereikten. Op dat moment staan in de berichtgeving vooral bloedverwantschap en koloniale overheersing centraal. Maar in de donkere dagen van apartheid beroepen de dagbladen zich niet langer op de historische betrekkingen. Toen vanaf 1960 de contouren van de apartheid verscherpten, maakten warme broedergevoelens plaats voor distantie. Volgens de dagbladpers hadden wij geen deel aan apartheid en droegen geen verantwoordelijkheid. Zoals eerder is benadrukt, hebben de banden met de Afrikaners de afgelopen eeuwen nooit doorlopende betrokkenheid gekend. Apartheid vormde hierop dus geen uitzondering. Vooral eigenbelang vormde de grondslag voor de Nederlandse identificatie met de Boeren. Stamverwantschap vergrootte dan het gevoel van nationale eigenwaarde. *Trouw* en *de Volkskrant* refereerden evenmin aan het Nederlandse koloniale tijdperk waar racistische denkbeelden domineerden die vergelijkbaar waren met het apartheidsdenken. Nederland wilde met het Zuid-Afrikaanse apartheidsdenken niet herinnerd worden aan het eigen kolonialisme.

Tot slot werd duidelijk dat terughoudendheid de Nederlandse antiapartheidspolitiek heeft gekenmerkt. Roskam benadrukte dat deze stelling verband hield met het koloniale verleden.¹⁴¹ De ideologieën die aan de basis lagen van apartheid, waren doorgedrongen in Nederlandse denkbeelden over kolonialisme. Zo was Nederland, evenals een groot deel van Europa, medeplichtig aan de handhaving van apartheid. In 1960 ondersteunde *Trouw* het standpunt dat beheersing, controle en afstand noodzakelijk waren. Deze rationele zienswijze strookte met het voorzichtige oordeel dat de krant in die tijd uitsprak over apartheid. *De Volkskrant* uitte afschuw over het vertrappen van de mensenrechten in Zuid-Afrika en hekelde de reserves van de Nederlandse politiek. De krant eiste een krachtig protest tegen apartheid. In de jaren negentig stonden de kranten op één lijn tegenover apartheidspolitiek en betoogden eensgezind dat de Nederlandse regering weinig stappen heeft ondernomen tegen apartheid. *Trouw* sprak harde taal en typeerde de Nederlandse regering als achterblijver in de antiapartheidsstrijd. *De Volkskrant* klonk ietwat genuanceer-

der en vergoelijkte het slappe Nederlandse regeringsbeleid. In dit opzicht leken de kranten van rol te hebben gewisseld.

Noten

- 1 NRC Handelsblad, 27 september 1996.
- 2 B.J.H. de Graaff, 'De Nederlandse publieke opinie over de apartheid 1948-1963: van begrip tot verwerping', *Internationale Spectator*, 39, 1985, p. 679.
- 3 W. Gieber, 'News is what Newspapermen Make It' [1964], in: H. Tumber, *News: A Reader*, Oxford University Press, New York 1999, p. 218-223.
- 4 P. Vasterman, *Mediahype*, Aksant, Amsterdam 2004.
- 5 G.J. Schutte, *De roeping ten aanzien van het oude broedervolk. Nederland en Zuid-Afrika, 1960-1990*, Suid-Afrikaanse Instituut, Amsterdam 1993, p. 35.
- 6 De Graaff, 'De Nederlandse publieke opinie', p. 679.
- 7 B. Kester, 'Uit de slaap gewekt. Nederlandse dagbladen verslaan de oorlog 1870-1914', in: P.M.H. Groen & P. Dassen (red.), *Van de barricaden naar de loopgraven: oorlog en samenleving in Europa, 1789-1918*, Bakker, Amsterdam 2008, p. 220.
- 8 R. Ross, *Zuid-Afrika. Een geschiedenis*, De Arbeiderspers, Amsterdam/Antwerpen 1999, p. 35.
- 9 M. Kuitenbrouwer, 'Drie eeuwen Nederlandse betrokkenheid bij Zuid-Afrika: 1652-1952', in: C. van Lakerveld (red.), *Nederland tegen apartheid*, Sdu Uitgevers/Amsterdams Historisch Museum, Amsterdam 1994, p. 15-41.
- 10 B.J.H. de Graaff, *De mythe van de stamverwantschap. Nederland en Afrikaners 1902-1930* (diss. VU), Suid-Afrikaans Instituut, Amsterdam 1993, p. 2.
- 11 De Graaff, *De mythe van de stamverwantschap*, p. 8.
- 12 G.J. Schutte, *Nederland en de Afrikaners. Adhesie en aversie*, Uitgeverij Wever, Franeker 1986, p. 205.
- 13 S.W. Couwenberg, 'Apartheid, anti-apartheidsstrijd en einde apartheid – een kritische evaluatie', in: S.W. Couwenberg (red.), *Apartheid, anti-apartheid en post-apartheid. Civis Mundi jaarboek 2008*, Uitgeverij Damon, Budel 2008, p. 22.
- 14 K.L. Roskam, 'Werkelijkheid en mythe: Nederland's verzet tegen de apartheid', in: C. van Lakerveld (red.), *Nederland tegen apartheid*, Sdu Uitgevers/Amsterdams Historisch Museum, Amsterdam 1994, p. 107.
- 15 S.B. Ybema, *De koers van de krant. Vertogen over identiteit bij Trouw en de Volkskrant* (diss. VU), Amsterdam 2003.
- 16 H. van Gessel, *Een beeld van een dagblad. de Volkskrant*, de Volkskrant, Amsterdam 1995.
- 17 De Graaff, 'De Nederlandse publieke opinie', p. 679.
- 18 Voor een gedetailleerde uitleg van de onderzoeksmethode wordt verwezen naar de masterthesis.
- 19 J.D.H. Downing, 'US media discourse on South Africa: the development of a situation model', *Discourse and Society*, 1, 1, 1990, p. 39-60.
- 20 O.a.: A. Hansen, S. Cottle, R. Negrine, C. Newbold, *Mass communication research methods*, Macmillan Press Ltd, Londen 1998; J.E. Richardson, *Analysing newspapers: an approach from critical discourse analysis*, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2007.
- 21 Kuitenbrouwer, 'Drie eeuwen Nederlandse betrokkenheid', p. 36.
- 22 S. Verschuuren, *Zuid-Afrika. Ontstaan en ontwikkeling van de apartheid*, Sdu Uitgevers, Den Haag 1990, p. 84.
- 23 *Trouw*, 26 mei 1948, p. 3.
- 24 *Trouw*, 1 juni 1948, p. 3.
- 25 *Trouw*, 3 juni 1948, p. 1.
- 26 *Trouw*, 1 juni 1948, p. 3.
- 27 *Trouw*, 1 juni 1948, p. 3.
- 28 *de Volkskrant*, 29 mei 1948, p. 3.
- 29 *de Volkskrant*, 29 mei 1948, p. 1/3.

- 30 Kuitenbrouwer, 'Drie eeuwen Nederlandse betrokkenheid', p. 37.
- 31 Kuitenbrouwer, 'Drie eeuwen Nederlandse betrokkenheid', p. 17.
- 32 *de Volkskrant*, 7 april 1952, p. 1.
- 33 *Trouw*, 7 april 1952, p. 1.
- 34 *Trouw*, 7 april 1952, p. 1.
- 35 *Trouw*, 7 april 1952, p. 1.
- 36 *Trouw*, 7 april 1952, p. 1.
- 37 *de Volkskrant*, 7 april 1952, p. 3.
- 38 De Graaff, 'De Nederlandse publieke opinie', p. 680.
- 39 De Graaff, 'De Nederlandse publieke opinie', p. 681.
- 40 *Trouw*, 5 april 1952, p. 1.
- 41 *de Volkskrant*, 7 april 1952, p. 3.
- 42 Verschuuren, *Zuid-Afrika*, p. 95.
- 43 A. Sparks, *De kust van de goede hoop. De geschiedenis van Zuid-Afrika*, Anthos, Amsterdam 2004, p. 256.
- 44 Verschuuren, *Zuid-Afrika*, p. 90.
- 45 H. Giliomee & B. Mbenga, *New history of South Africa*, Tafelberg Publishers, Cape Town 2007, p. 387.
- 46 Verschuuren, *Zuid-Afrika*, p. 87.
- 47 Giliomee & Mbenga, *New history of South Africa*, p. 334.
- 48 *Trouw*, 24 maart 1960, p. 1.
- 49 *de Volkskrant*, 22 maart 1960, p. 1.
- 50 *de Volkskrant*, 26 maart 1960, p. 1.
- 51 *Trouw*, 8 april 1960, p. 3.
- 52 *Trouw*, 25 maart 1960, p. 5.
- 53 *Trouw*, 25 maart 1960, p. 5.
- 54 *Trouw*, 25 maart 1960, p. 5.
- 55 *Trouw*, 6 april 1960, p. 3.
- 56 *Trouw*, 8 april 1960, p. 3.
- 57 *Trouw*, 13 april 1960, p. 1.
- 58 *Trouw*, 13 april 1960, p. 1.
- 59 *Trouw*, 28 maart 1960, p. 1.
- 60 *de Volkskrant*, 6 april 1960, p. 1.
- 61 *de Volkskrant*, 9 april 1960, p. 9.
- 62 *de Volkskrant*, 12 april 1960, p. 3.
- 63 *de Volkskrant*, 6 april 1960, p. 1.
- 64 *de Volkskrant*, 28 maart 1960, p. 1.
- 65 *de Volkskrant*, 26 maart 1960, p. 1.
- 66 *Trouw*, 8 april 1960, p. 3.
- 67 *Trouw*, 25 maart 1960, p. 5.
- 68 *Trouw*, 8 april 1960, p. 3.
- 69 *Trouw*, 8 april 1960, p. 7.
- 70 *Trouw*, 8 april 1960, p. 7.
- 71 *de Volkskrant*, 30 maart 1960, p. 3.
- 72 *de Volkskrant*, 6 april 1960, p. 3.
- 73 Giliomee & Mbenga, *New history of South Africa*, p. 362.
- 74 Verschuuren, *Zuid-Afrika*, p. 110.
- 75 *de Volkskrant*, 26 juni 1976, p. 5.
- 76 O.a.: Giliomee & Mbenga, *New history of South Africa*.
- 77 Ybema, *De koers van de krant*.
- 78 J. Bardoeel, *Journalistieke cultuur in Nederland*, Amsterdam University Press, Amsterdam 2002, p. 102.
- 79 *Trouw*, 18 juni 1976, p. 5.
- 80 *Trouw*, 22 juni 1976, p. 7.
- 81 *de Volkskrant*, 18 juni 1976, p. 3.

- 82 *de Volkskrant*, 21 juni 1976, p. 1.
- 83 *de Volkskrant*, 22 juni 1976, p. 5.
- 84 *de Volkskrant*, 18 juni 1976, p. 5.
- 85 *Trouw*, 17 juni 1976, p. 5.
- 86 *de Volkskrant*, 18 juni 1976, p. 3.
- 87 *de Volkskrant*, 7 juli 1976, p. 5.
- 88 *de Volkskrant*, 19 juni 1976, p. 5.
- 89 *de Volkskrant*, 22 juni 1976, p. 6.
- 90 *Trouw*, 2 juli 1976, p. 3.
- 91 *de Volkskrant*, 3 juli 1976, p. 1.
- 92 Verschuuren, *Zuid-Afrika*, p. 110.
- 93 C. van Dullemen, 'Nederland loopt te hoop tegen apartheid', in: C. van Lakerveld (red.), *Nederland tegen apartheid*, Sdu Uitgevers/Amsterdams Historisch Museum, Amsterdam 1994, p. 61-94; 79.
- 94 Ross, *Zuid-Afrika*, p. 127.
- 95 *Trouw*, 10 februari 1990, p. 6.
- 96 *Trouw*, 12 februari 1990, p. 5.
- 97 *Trouw*, 10 februari 1990, p. 6.
- 98 *de Volkskrant*, 12 februari 1990, p. 3.
- 99 *Trouw*, 10 februari 1990, p. 6.
- 100 *de Volkskrant*, 12 februari 1990, p. 3.
- 101 *Trouw*, 6 maart 1990, p. 5.
- 102 *Trouw*, 12 februari 1990, p. 5.
- 103 *Trouw*, 20 februari 1990, p. 5.
- 104 *de Volkskrant*, 13 februari 1990, p. 5.
- 105 *de Volkskrant*, 13 februari 1990, p. 5.
- 106 *Trouw*, 14 februari 1990, p. 5.
- 107 *de Volkskrant*, 3 maart 1990, p. 5.
- 108 *de Volkskrant*, 2 maart 1990, p. 5.
- 109 *de Volkskrant*, 16 februari 1990, p. 1.
- 110 *Trouw*, 14 februari 1990, p. 5.
- 111 *de Volkskrant*, 17 februari 1990, p. 23.
- 112 *Trouw*, 21 februari 1990, p. 11.
- 113 *de Volkskrant*, 16 februari 1990, p. 6.
- 114 *de Volkskrant*, 28 april 1994, p. 1.
- 115 *Trouw*, 27 april 1994, p. 1.
- 116 *Trouw*, 27 april 1994, p. 5.
- 117 *Trouw*, 28 april 1994, p. 5.
- 118 *de Volkskrant*, 30 april 1994, p. 19.
- 119 *Trouw*, 4 mei 1994, p. 7.
- 120 *Trouw*, 25 april 1994, p. 6.
- 121 *de Volkskrant*, 5 mei 1994, p. 11.
- 122 *Trouw*, 3 mei 1994, p. 1.
- 123 *de Volkskrant*, 3 mei 1994, p. 4.
- 124 *de Volkskrant*, 30 april 1994, p. 5.
- 125 *de Volkskrant*, 30 april 1994, p. 19.
- 126 *de Volkskrant*, 30 april 1994, p. 5.
- 127 *Trouw*, 4 mei 1994, p. 1.
- 128 *de Volkskrant*, 10 mei 1994, p. 1.
- 129 *Trouw*, 10 mei 1994, p. 1.
- 130 *de Volkskrant*, 28 april 1994, p. 5.
- 131 *Trouw*, 11 mei 1994, p. 9.
- 132 *Trouw*, 7 mei 1994, p. 4.
- 133 *Trouw*, 9 mei 1994, p. 1.

134 *Trouw*, 7 mei 1994, p. 4.

135 *Trouw*, 9 mei 1994, p. 1.

136 *de Volkskrant*, 4 mei 1994, p. 4.

137 *de Volkskrant*, 26 april 1994, p. 5.

138 In de masterthesis zijn de variabelen gekwantificeerd om de mate van subjectiviteit te minimaliseren. Voor dit artikel zijn deze onderzoeksresultaten overgenomen.

139 E. van Thijn, 'Voorwoord', in: C. van Lakerveld (red.), *Nederland tegen apartheid*, Sdu Uitgevers/Amsterdams Historisch Museum, Amsterdam 1994, p. 7-9.

140 Giliomee & Mbenga, *New history of South Africa*.

141 Roskam, 'Werkelijkheid en mythe'.